

IV, 15; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (Sa'd), XIX, 138; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1982, XVI, 281, 282; Süyûtî, *el-Haşâ' işü'l-kübrâ* (nşr. M. Halil Herrâs), Kahire 1386-87/1967, III, 297; Buhûtî, *Keşşâfü'l-kinâc*, V, 91, 285, 330-331; Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir*, II, 345; Mecelle, md. 19, 20, 25, 30, 39, 43; Muhammed Abdülkâdir el-Cezâirî, *el-Fârûk ve't-tiryâk fi te'addüdi'z-zevcât ve't-âlak*, Kahire 1327/1909; Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, XVIII, 287; a.mlf., *Hukûku'n-nisâ' fi'l-İslâm*, Beyrut 1984, s. 60-110; M. Zâhid el-Keveserî, *el-Makâlât*, Humus 1388, s. 276-287; Mahmûd Şeltût, *el-İslâm: âkıde ve şer'â*, Beyrut 1966, s. 192-194; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, IV, 633-637; V, 547-548; M. Ebû Zehre, *Muhâdârât fi 'ağdi'z-zevâc ve âşâruh*, Kahire 1971, s. 132-139; a.mlf., *Tanzîmü'l-üsre*, Kahire, ts. (Matâbiu'd-Decûrî), s. 60-63, 70; Abdünnâsir Tevfik el-Attâr, *Te'addüdi'z-zevcât mine'n-nevâhid-d-diniyye ve'l-ictimâ'iyye ve'l-kânûniyye*, Kahire 1972; "Nedvetü Paris eş-şâniye (17/10/1394)", *Nedvetü 'ilmiyye havle's-şer'ati'l-İslâmiyye ve hukûki'l-insân*, Beyrut 1973, s. 22, 23; Mustafa es-Sibâî, *el-Mer'e beyne'l-fıkh ve'l-kânûn*, Beyrut 1975, s. 71-121; N. Anderson, *Law Reform in the Muslim World*, London 1976, s. 59-65, 109-114; M. Mustafa Şelebî, *Ahkâmü'l-üsre fi'l-İslâm*, Beyrut 1397/1977, s. 233-249; Ali Abdülvâhid Vâfi, *Hukûku'l-insân fi'l-İslâm*, Kahire 1398/1979, s. 154-179; Ahmed Şirbâsî, *Yes'elüneke fi'd-dîn ve'l-hayât*, Beyrut 1980, III, 89-93; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Şübühât ve ebâtil havle te'addüdi zevcâti'r-Resûl*, Mekke 1400/1980; Zeyneb Ridvân, *en-Nazariyye-tü'l-ictimâ'iyye fi'l-fikri'l-İslâmî*, Kahire 1982, s. 167; Muhammad Iqbal Siddiqi, *The Family Laus of Islam*, Lahore 1984, s. 181-192; Muhammad Imran, *Ideal Woman in Islam*, Lahore 1984, s. 103-110; Keveser Kâmil Ali, *Nizâmü te'addüdi'z-zevcât fi'l-İslâm*, Kahire 1985; Abdürrahîm Sıdkî, *Te'addüdi'z-zevcât beyne's-şer'ati'l-İslâmiyye ve'l-kânûn*, Kahire 1986; Muhammed Ferid Vecdî, "Kelimatü icimâ'iyye fi'z-zevâc ve vahdeti'z-zevce ve te'addüdi'z-zevcât", *ME*, VIII/4 (1937), s. 492-497; Abdülvehhâb Hallâf, "eş-Şer'ati'l-İslâmiyye ve's-şu'ûnü'l-ictimâ'iyye", *Mecelletü'l-Kânûn ve'l-İktisâd*, XVII, Kahire 1947, s. 137-158; Muhammed el-Medenî, "Re'yün cedid fi te'addüdi'z-zevcât", *Risâletü'l-İslâm*, X, Kahire 1958, s. 412-447; M. Sirâj, "The Control of Polygamy", *Malaya Law Review*, VI (1964), s. 387-405; Fazlur Rahman, "A Survey of Modernization of Muslim Family Law", *IJMES*, II (1980), s. 451-464; John L. Esposito, "Perspectives on Islamic Law Reform: The Case of Pakistan", *Journal of International Law and Politics*, sy. 13 (1980), s. 217-245; S. Hanîfa, "The Law of Marriage and Divorce in Indonesia", *Islamic and Comparative Law Quarterly*, III, New Delhi 1983, s. 14-26; Lynn Welchman, "The Development of Islamic Family Law in the Legal System of Jordan", *International and Comparative Law Quarterly*, sy. 37 (1988), s. 868-886; "İskâ't", *Mv.Fî*, VIII, 327-328; T. G. Pinches, "Family", *ERE*, V, 722; G. H. Williams, "Anabaptists", *EBR*, I, 839; Thomas F. O'Dea, "Mormons", *EAm*, XIX, 464-465.

KEVESER KÂMİL ALİ — SALİM ÖÖT

ÇOMAKDAR

(چومآقدار)

Memlûk Devleti saray teşkilâtında sultanın maiyetinde bulunan görevlilerden birinin unvanı.

Türkçe çomak kelimesiyle "sahip olan" anlamındaki Farsça dâr kelimesinden meydana gelen çomakdarın sözlük anlamı "çomak tutan" demektir. Memlûklerden önceki ve Memlûkler'e çağdaş olan İslâm devletlerinde çomakdar tabirine rastlanmamakla beraber bu devletlerde, yaptıkları işlerden ziyade taşıdıkları çomak veya asâ (debbûs) dolayısıyla çomakdarlara benzeyen başka görevliler bulunmaktadır. Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme* adlı eserinde saray için satın alınan gulâm*ların dereceleri anlatılırken Sâmâniler'de mevcut olan tertibe göre dördüncü yıla bunlara daha iyi bir eyer, yaldızlı bir gem ve bir kaftan ile birlikte üstüne bir halka asılı olan çomak verildiği zikredilmektedir. Yine aynı eserde sultanı korumakla görevli emir-haresin maiyetinde altın ve gümüş değnekli "çübdâr"ların bulunması gerektiği belirtilmektedir. Büyük Selçuklular ve Hârizmşahlar'da her türlü merasim sırasında çavuşların (serheng, dürbâs) ellerinde altın veya gümüş yaldızlı kıymetli asâlar bulunurdu. Hârizmşahlar'da hâcib*ler ellerinde alâmet olarak çomak taşır-lardı. İlhanlılar ve Timurular devrinde de ellerinde çomak veya altın yaldızlı asâ taşıyan çavuşlardan bahsedilmektedir.

Memlûkler'de çomakdar, sultan için satın alınıp yetiştirilen ve meziyetleriyle kendilerini göstererek zamanla yüksek mevkilere gelen yakışıklı ve heybetli kölelerden seçilirdi. Çomakdar merasim (mevkib) günlerinde sultanın sağ tarafında durur, bazı hallerde meselâ sultan konuşurken başı altın yaldızlı büyük çomacı eliyle kaldırır ve gözlerini kırpmadan sultan meclisten ayrılıncaya kadar ona bakardı. Çomakdarın yalnız bir kişi olduğu ve merasimlerde sultanın ihtişamını arttırmak için bulunduğu anlaşılmaktadır. Çomakdar Osmanlılar'da Dîvân-ı Hümâyün çavuşlarının hatırlatmaktadır. Ancak Memlûkler'de çomakdar dışında Dîvân-ı Hümâyün çavuşlarıyla aynı görevleri yapan çavuşlar da vardı.

XIII. yüzyılın son çeyreğiyle XIV. yüzyılın ilk yarısı içindeki olayları anlatan Memlûk kaynaklarında ve kitâbelerde çomakdar unvanını taşıyan ve "mukad-

dem-i elf" (binler emiri) rütbesine kadar yükselmiş bulunan emirlerin isimlerine rastlanmaktadır. Alemüddin Sencer el-Mansûrî (ö. 745/1344), İzzeddin Aydemür ez-Zerrâk (ö. 760/1358 dolayları), Şemseddin Bennâ b. Çomakdâr kaynaklarda adlarına rastlanan çomakdar unvanlı emirlerdendir. Kaynaklarda ayrıca Taştemür adlı bir çomakdarla babası çomakdar olan Emîr Şemseddin Muhammed'in de adı geçmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

R. Dozy, *Supplément aux dictionnaires Arabes*, Leiden 1881 — Beyrut 1981, I, 217; Clauson, *Dictionary*, s. 422; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Köymen), I, 112, 145; İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-âla'iyye*, s. 382; İbnü'd-Devâdârî, *Kenzü'd-dürr ve câmi'u'l-ğurer* (nşr. H. R. Roemer), Kahire 1960, IX, 211; Makrîzî, *el-Hıtaç*, II, 53; a.mlf., *Kitâbü's-Sülûk*, I, 244, 699, 766; a.mlf., *Histoire des sultans memlouks de l'Égypte* (trc. Quatremère), Paris 1845, I, 138-139; İbn Hacer, *ed-Dürrerü'l-kâmine*, I, 430; II, 173-174; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, X, 61; M. Sobernheim, *Syrie du nord*, Caire 1909, s. 10-13; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 347; a.mlf., "Çomakdâr", *İA*, III, 440; M. G. Wiet, *Inscriptions historiques sur pierre*, Caire 1971, s. 67; Şükran İngilizli, *İstanbul Topkapı Sarayı Müzesindeki Memlûk, İnan, Türk Topuz ve Şeşperleri* (lisans tezi, 1978), İÜ Ed.Fak. Ktp., nr. TS 642, s. 19-22; V. H. Stöcklein, "Die Waffeuschätze im Topkapı Sarayı Müzesi zu Istanbul-eim vorläufiger bericht", *AI*, I (1934), s. 200-218; M. Fuad Köprülü, "Çavuş", *İA*, III, 364-366.

SADI S. KUCUR

ÇORBACI

Osmanlı Devleti'nin merkez kuvvetlerinden Acemi ve Yeniçeri ocaklarının bölük veya orta kumandanlarına verilen unvan.

Çorba, yeniçerilerin her gün yedikleri yemekler arasında önemli bir yer tutardı. Dîvân-ı Hümâyün toplantılarının yapıldığı gün verilen kahvaltı çorbasının ise ayrı bir önemi vardı. Zira bu çorbanın içilip içilmemesi yeniçerilerin devlet idaresinden memnun olup olmadıklarının bir göstergesiydi. Muhtemelen içtikleri bu çorbadan dolayı Yeniçeri ve Acemi ocaklarının bölük kumandanlarına çorbacı denilmiştir.

Yeniçeri Ocağı'nın kul kethüdâsı, zağarcıbaşı, samsoncubaşı, turnacıbaşı, haseki, muhızır ağa, kethüdâ yeri ve başçavuş gibi yüksek rütbeli zabıtlarına ocak ağaları, katar ağaları, sanâdîd-i Bektaşiyân, ağayân-ı Bektaşiyân denilirken çorbacı unvanı genellikle daha aşağı rütbelerde bulunan öteki orta ve bölük ku-

ÇORBACI

mandanlarına verildi. 54. ağa bölüğünün çorbacısına tâlimhâneçibaşı, 42. bölüğün çorbacısına ise avcıbaşı denirdi.

Aslında her iki ocağın orta ve büyük kumandanlarına yayabaşı veya serpiyâdegân, ağa bölüklerinin çorbacılarına ise bölükbaşı adı verildi. Kıdemli orta kumandanlarına başyayabaşı, kıdemli bölük kumandanlarına ise başbölükbaşı denirdi. Rütbece daha aşağıdaki bölük zâbitlerine cemaat ortalarında oda ket-hüdâsı, ağa bölüklerinde ise odabaşı unvanları verildi. Çorbacılığa neferlikten kademe kademe yükselerek ulaşıldı. Terfi eden çorbacılar ocağın daha yüksek kumandanlıklarına tayin edilirler, hatta yeniçeri ağalığına kadar yükseltilirlerdi.

Çorbacılar kumandaları altındaki orta veya bölüğün her türlü işinden sorumluydu. Askerle doğrudan temas etmelerinden dolayı ocağın yüksek rütbeli zâbitleri kendilerinden çekinirlerdi. Çünkü çorbacılar bir anlaşmazlık halinde yeniçerileri isyana teşvik edebilirlerdi. Küçük suçların cezası bölük içinde onlar tarafından verilirken büyük suçlar yeniçeri ağasının başkanlığında toplanan ağa

divanına havale edilirdi. Yardımcılarına çorbacı yamağı denilen çorbacılar bölük içindeki vazifelerinden başka dış hizmetlerde de kullanılırlardı. Bazıları devşirme memuru veya inzibati sağlamak için subaşı olarak istihdam edilirken bazıları da İstanbul'da Yemiş İskelesi'ndeki Çardak koluğunda gümrük memurluğu yapardı. Sefere atla katılan çorbacıların bir başka görevi de sefer sırasında hasta ve yaralı askerleri deve üzerinde yapılmış mahfil gibi seyyar vasıtalarla geriye nakletmekti. Üç ayda bir verilen yeniçeri ulûfelerinin neferlere dağıtımını da yine çorbacılar sağlar, o sırada mevcut bulunmayan asker in maaşını ise saklar ve daha sonra sahibine iletirdi. Çorbacılar bölük veya ortalarında bulunmadıkları sırada kendilerine oda başılar vekâlet ederdi.

XVII. yüzyılda İstanbul ağasının emri altındaki Acemi Ocağı çorbacılarının yevmiyesi 18 akçe civarındaydı (*Eyyûbî Efendi Kânunnâmesi*, vr. 19^b). Acemi Ocağı çorbacılarından otuz birincisi yani sonuncu bölüğün çorbacısı aynı zamanda ocağın kâtibiydi. Bu ocak çorbacılarının en eskisine başyayabaşı veya başçorbacı denirdi ve bu kişi Gelibolu Acemi Ocağı'nın ağalığını yapardı. Acemi Ocağı çorbacıları terfi ederlerse timarli sipahi veya Yeniçeri Ocağı yayabaşısı olurlardı.

Çorbacılar başlarına kemhadan yapılmış "çorbacı keçesi" veya "çorbacı üsküfü" denilen altı dar üstü geniş börk giyerlerdi. Yayabaşı keçesi olarak da anılan bu serpuşun kenarları sırmalı olup üzerinde bir sorguç bulunurdu. Daha makbul olan yayabaşılardan sorgucu turna tüyünden, bölükbaşılardan ise balıkçıl tüyündendi. Çorbacıların başlarına giydikleri serpuşa "kalafat" da denirdi. Sırtlarına kırmızı çuhadan yapılmış cübbe, ince mintan, bacaklarına şalvar, ayaklarına da sarı mest pabuç giyerler, bellerine ise şal kuşak sararlardı.

Ocak nizamının bozulmasından sonra yeniçeriler arasına yabancılar karışınca bunlara da çorbacı denilmiştir. Bu unvan yakın zamanlara kadar gayri müslim zengin tüccarlarla köy muhtarlarına da verilmiştir. XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Bulgaristan'da ticaret ve tefecilik yapanlara da çorbacı denmiş, hatta bu kelime Bulgarca'da yüksek bir rütbe karşılığı olarak da kullanılmıştır.

Yeniçeri Ocağı'nın ilgası arefesinde çorbacı tabiri yerini "orta ağası"na bırak-

mış, 1826'da ise tamamen tarihe karışmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MD, nr. 31, s. 212; nr. 80, s. 259; *Kavânî-nî Yeniçeriyân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2068, tür. yer.; *Eyyûbî Efendi Kânunnâmesi*, İÜ Ktp., TY, nr. 734, vr. 15^{a-b}, 16^b, 17^a, 19^{a-b}, 20^a; Seyhî, *Vekâyü'l-fuzalâ*, II-III, 48, 437; Subhî, *Târih*, vr. 33^a; İzzî, *Târih*, İstanbul 1199, vr. 275^b; Marsigli, *Osmanlı İmparatorluğunun Askerî Vaziyeti*, s. 80-81; d'Ohsson, *Tableau général*, VII, 310 vd.; Ahmed Cevad, *Târîh-i Askerî-i Osmânî*, İstanbul 1297, I, 25-26, 53, 74, 123-124; Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyâfet-i Askeriyyesi*, İstanbul 1325, I, 3, 4, 54; Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü'l-vukûât*, İstanbul 1327, I, 142; Uzunçarşılı, *Kapukulu Ocakları*, I, 224, 234-235; a.m.f., "Çorbacı", IA, III, 440-441; a.m.f., "Çorbacı", EI² (Fr.), II, 62-63; Pakalın, I, 380-381; TA, XII, 113; "Çorbacı", *İst.A*, VIII, 4098-4099.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

ÇORLULU ALİ PAŞA

(ö. 1123/1711)

Silâhdar, Osmanlı sadrazamı.

Muhtemelen 1670 yılı civarında doğdu. Çorlu'da yerleşmiş bir çiftçi ailesinin oğludur. II. Ahmed devri (1691-1695) ricâlinden Kapıcıbaşı Türkmen Kara Bayram Ağa'nın evlâtlığı olarak önce Galata Sarayı'na, daha sonra Enderûn-ı Hümâyûn'daki Seferli Koğuşu'na, buradan da Hâne-i Hâssa'ya yerleştirildi. Şubat 1699 tarihinde rikâbdarlık hizmetinde bulunuyordu. Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa'dan bizzat silâhdarlığı rica etti ve 15 Ekim 1700 tarihinde bu memuriyete tayin edildi.

Seferli Koğuşu'nda bulunduğu sırada Enderun'da tasarladığı ıslahatı gerçekleştiremedi. Ancak silâhdar olunca bu arzusunun yerine getirerek silâhdarlığı Sarây-ı Hümâyûn'da daha üst derecede bir memuriyet haline koydu ve padişah ile sadrazam arasındaki haberleşmenin silâhdarlık makamı vasıtasıyla yerine getirilmesini ve Dârüssaâde'den başka Bâbüssaâde ile Enderûn-ı Hümâyûn'a ait bütün işlerin de silâhdar ağa nezaretinde yapılmasını sağladı. Fakat onun bu başarıları çok geçmeden birbirleriyle nüfuz yarışında olan Sadrazam Râmi Mehmed Paşa ile Şeyhülislâm Seyyid Fezulah Efendi'nin dikkatini çekti ve II. Mustafa'nın fazlaca yakınlık duyduğu, hatta kızı Emine Sultan'a aday gösterdiği Silâhdar Ali Ağa'yı kendileri için tehlikeli görerek saraydan uzaklaştırmayı kararlaştırdılar. Nihayet İstanbul'daki cebeci ayaklanması sırasında Ali Ağa daha

Çorbacı (Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyâfet-i Askeriyyesi*, İÜ Ktp., TY, nr. 9391, ek tablo, resim 7) ve Cebehâne ÇORBACISI (Jean Brindesi, *Les Anciens Costumes Musée des costumes trucs de Constantinople*, Paris 1855, levha XIV)

